

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2024.28.10>
УДК 021(497.11)

Рад примљен: 15.8.2024.

Рад прихваћен: 15.9.2024.

Прегледни рад

150 ГОДИНА ЧИТАОНИЦЕ И БИБЛИОТЕКЕ У БАЈИНОЈ БАШТИ

У овом прилогу доноси се историјат најстарије установе културе у Бајиној Башти, Народне библиотеке „Милош Требињац“ која је обележила 150 година од својих почетака, односно од заснивања Читаонице и Библиотеке. Поред пригодног свечаног обележавања ове велике годишњице, у прилог јубилеју у библиотеци је настала монографија „150 година Читаонице и Библиотеке у Бајиној Башти“ коју су написале Лепосава Петковић, Рада Сарић и Ивана Кнежевић.

Средином октобра ове године у Народној библиотеци „Милош Требињац“ у Бајиној Башти обележен је јубилеј – 150 година Читаонице и Библиотеке, најстарије културне установе у овоме граду.

За ову прилику израђена је монографија под насловом „150 година Читаонице и Библиотеке у Бајиној Башти“ коју су израдиле: Лепосава Петковић, Рада Сарић и Ивана Кнежевић. Ова драгоцену књига која оквирно садржи историју библиотеке, истовремено прати друштвене и историјске околности у којима се живело и духовно узрастало и показује да је библиотека за век и по свога постојања оставила дубоки траг у развоју културног живота ове средине.

У својих 17 поглавља, колико броји ова Монографија, ауторке су документовано и хронолошки доследно најпре описале шире културно-историјске прилике у Кнежевини Србији, које су чиниле подлогу за отварање првих читалишта, спонтано се надовезујући на историјат оснивања и развоја прве бајинобаштанске Читаонице, која временом израста у самосталну Народну библиотеку „Милош Требињац“, бројећи, у своје данашњем фонду, преко 90.000 публикација.

Значајан део Монографије посвећен је знаменитим појединцима из историје рачанског краја, Хаџи Мелентију и Милошу Требињцу, по коме данашња Библиотека носи назив. Културне активности некадашње Читаонице, а потом и Библиотеке, поклон збирке које установа поседује описане су у посебним поглављима. Целокупна публикација употпуњена је и поткрепљена мноштвом фотографија; ауторке су се трудиле да на тај начин оживе људе и догађаје, да се сете свих културних догађаја у чијој организацији је стајала институција. Своју монографију оне завршавају прегледом запослених који су били и јесу део ове установе, као и плановима за будуће активности.

Оно што је нама посебно интересантно и чему су ауторке дале највише значаја у својој публикацији, јесте управо тренутак настанка прве читаонице. То је њена особеност која уједно осликава и дух времена варошице, али и културну и духовну климу ондашње Србије. Неколико је битних момената који претходе, али и доводе до оснивања овог културног бастиона рачанског краја. Опсежан истраживачки рад при изради монографије ометала је оскудна документација; мало је писане грађе и извора на које су се могле ослонити, нарочито оне из периода друге половине 19. века када је, као и сама варошица, Читаоница започела свој живот на мапи рачанског краја. За поједине информације оне су се могле ослонити само на сећања најстаријих суграђана и не сасвим поуздана документа, али су се трудиле да у селекцији података прате путоказе који су имали значајне показатеље и трагове аутентичности, као и да држе хронолошку нит као окосницу саме монографије. Из исте наводимо део текста који се управо односи на тај најстарији период њене историје:

„Све до 1858. године административно средиште целог рачанског среза било је у Рогачици (село у крају Дрине, недалеко од Бајине Баште). Тек на предлог ондашњег министра унутрашњих дела, Марка А. Лазаревића, а Указом краља Милана Обреновића, Бајина Башта стиче статус варошице 15. септембра 1872. године. То је време када започиње успон и раст градског језгра у које се слива становништво из различитих крајева и које почиње формирати једну напредну економску и културну заједницу. Друштвено-политичке прилике у целој држави, близина Турске и Аустроугарске, Босанско-херцеговачки устанак 1875, те сам положај на крајњем западу земље, варошицу нису чинили претерано популарним местом за живот. Те, али и друге чињенице, нису дозвољавале нагли скок у порасту броја становника и привредном развоју, али свакако да је варошица подно Таре, на обали Дрине, ипак одлучним кораком значајно кренула напред.

Демографска слика Бајине Баште оног периода указује нам на доста замагљену хронологију досељавања становништва, али нам евидентни подаци указују да варошицу све више насељавају становници из околних села, а неретки су и они пореклом из Босне и Херцеговине, Црне Горе,

Прибоја, Нове Вароши, итд. Да бисмо лакше схватили о каквом реду величина је реч, најлакше нам је да упоредимо број становника кроз неколико деценија. На пример, 1866. године, насеље је бројало 374, 1903. године 674, док је 1910. године Бајина Башта бројала 1.306 становника. Свакако да те бројке више приличе неком развијенијем селу, али повезаност и неминовна економска упућеност на суседну Босну и Херцеговину, почињу утицати да градско језгро добије своје прве дућане и занатлијске еснафске радње чиме се повећава промет аграрно-сточарских производа. Самим тим, јачањем економске моћи становништва, ма колико споро се оно одвијало, у варошици нарастају и културне и просветитељске потребе новоформираног грађанства, што подстиче једну групу напреднијих грађана и ентузијаста да покрену иницијативу за отварање прве читаонице. Поред будућег посланика Симе Милошевића, заслуге у реализовању овог веома значајног момента за културни напредак варошице, могу се приписати и пушкару Јанку Петковићу, трговцу Алекси Вукашиновићу, механџији Миленку Павићевићу, учитељима Милу Петровићу и Владиславу Кузмановићу. Подржавајући их у тој иницијативи, начелник округа Ужичког, Настас Петровић, шаље извештај Министарству просвете и црквених послова, 13. јуна 1874. године:

„Грађани варошице Бајине Баште желе у својој средини установити Читаоницу, и ради тога саставили су штатуте.

Ове њихове штатуте Начелничество подноси господину Министру на увиђај и одобрење.“

Иако се не може са сигурношћу говорити о тачном садржају помених *штатута*, може се претпоставити да су сачињени по угледу на правилнике који су формулисани од стране већине ондашњих читалишта у Србији. Очигледно заинтересовани за културни напредак, 15. октобра 1874. године, из Министарства шаљу допис, односно решење следеће садржине:

„Прочитао сам штатуте Читаонице Бајинобаштанске, које ми је Начелништво спровело уз писмо своје од 13. јула 1874. године, број 7146, и немајући ништа против те установе остављам Начелничеству да у ствари овој даље по закону поступи.“

Отуда се овај велики датум, 15. октобар 1874. године, узима као датум оснивања прве Читаонице и зачетак културног живота варошице.

Нажалост, мало је конкретних трагова који би нам могли сведочити о раду тог првог Читалишта. Драгоцен нам је извештај ондашњег окружног начелника у Ужицу, Михаила Сарића, који овако пише Министарству просвете и црквених послова 14. јула 1875. године:

„Читаоница у Бајиној Башти отворена је 1874. године; има својих 29 чланова и сваки члан даје годишње улога по 24 гроша чаршијска. Прихода је било за целу ову годину од улога и добровољних прилога 756 гроша чаршијских, а расхода 326 гроша и 10 пари чаршијских за набавку новина

и печата читаоничког. Имовина читаонице састоји се из новца и ствари у 489 гроша и 30 пара чаршијских, а општина ни у чему Читаоницу не потпомаже. Читаоница ова држи новине: Будућност, Исток, Видовдан, Глас јавности и Домишљан; има у својој књижници само две књиге и свој печат.“ Наслови те две књиге нису нам познати.

Из наведеног се лако може доћи до закључка да је читаоница имала нескроман, већ прескроман материјал са којим је располагала, али с обзиром на то да је то време када још увек није завршена турска окупација, то су били драгоцене носиоци културног буђења.

Не може се прецизно утврдити до када је радила ова прва читаоница у Бајиној Башти, али већ након доношења закона о Народној библиотеци из 1881. године, у акту окружног начелства у Ужицу којим се дају подаци о раду окружних читалишта, не наводи се бајинобаштанско читалиште. То нас наводи на закључак да је ово читалиште највероватније престало са радом у време ослободилачких ратова Србије против Турске у периоду од 1876. до 1878. године. Нажалост, то је поново значило примат једне егзистенцијалне борбе која је бацила у сенку борбу за културни развој; очигледно да је, по ко зна који пут, борба за голи опстанак била јача.“

Међутим, већ са доласком Карађорђевића на власт, са развојем еснафске делатности, занатства и трговине, те напредовања и развоја саме Бајине Баште, читаоница почиње своју нову етапу рада, овога пута као Радничка Читаоница, коју јесени 1905. године оснивају: Јосиф Требињац (отац Милоша Требињца), Тодор Веселиновић, Влада Вуксановић, Недељко Миловановић и други. О карактеру ове нове читаонице сведочи нам текст из монографије:

„У својим редовима, поред редовних чланова и утемељивача, читаоница је имала и помажуће чланове и добротворе који су свесрдно помагали њен рад, али и социјално угрожене чланове и суграђане. Жива дебата, као и предавања, забавне вечери и дискусије, уприличене у оквиру читаонице, обогаћивали су живот града крај Дрине. Као и сва друга читалишта тога времена, и ова новооснована бајинобаштанска читаоница била је јако активистички и тенденциозно политички обојена. Тешко да се уопште могу раздвојити активности читаонице и деловање социјалдемократске и пролетерске радничке друштвене борбе. Заправо, читалиште постаје стожер радничке борбе за боља права радника и културни просперитет и еманципацију свих слојева друштва. Оно је имало улогу својеврсног синдиката; између осталог, читаоница се старала о економском статусу својих чланова, помагала најугроженије, решавала разна социјална питања. Један од битнијих циљева била је и тежња за едукацијом њених чланова, организовање предавања и буђење свести о правима радника, класној неједнакости и солидарним активностима.“

Радничко удружење окупљено око читаонице, 1906. године пролази кроз кризу, што на крају доводи и до затварања бајинобаштанског читалишта. Међутим, услед јаке потребе за истим, радници Бајине Баште поново отварају читаоницу. Тим поводом, објављен је допис у „Радничким новинама“, 6. септембра 1908. године:

„Овдашњи радници су основали радничку читаоницу, којој је циљ да своје чланове образује социјалистички и да своје чланове у невољи и материјално помаже, колико буде у стању пошто овде нема ниједног синдиката. Читаоница ће им бити све и сва до појаве организације. Позивају се сви бајинобаштански радници који још нису пришли читаоници, да што пре приђу, да се образују и оног дана кад се оснује организација да буду већ изграђени борци за своје класне интересе. Такође се позивају све радничке читаонице и сви другови, који би могли и хтели притећи с прилозима књига овој читаоници да што пре пошаљу на адресу: бајинобаштанска радничка читаоница.“ („Радничке новине“ бр. 107, 6. септембар 1908. године. С. Игњић, М. Ђоковић, В. Глишић, Раднички покрет ужичког краја, Бгд. 1965. 96, 108.)

Наведени допис јасно нам осветљава сврху, будући смер и тенденције основане читаонице. Како нису били стечени услови за формирање Социјалдемократске партије у варошици, евидентно је да је читаоница деловала као продужена рука исте. Базична улога читаонице свела се на улогу саветодавца радничке класе, борбу за права радника, а против експлоататорске политике послодаваца, власника занатлијских радњи и трговача. Занимљив податак налазимо у ондашњим „Радничким новинама“, на основу података радничке читаонице, да је у трговачкој радњи Јовановића дошло до туче радника, те да је управа читаонице реаговала и позвала надлежне власти да заштите раднике. То није био јединствен случај; *заклидање* радничких надница у кројачкој радњи Јордана Живковића, такође је било предочено у радничкој читаоници. Јасно је да је читаоница била гротло из кога су излазиле све политичке, али и друштвене и хуманитарне активности варошице. Неодвојива је њена активност од делања и програма рада младих социјалдемократа. У периоду између 1905. године па све до избијања Првог балканског рата (1912. године), читаоница у Бајиној Башти је, са мањим и већим успонима и падовима у своме раду, представљала главни информативни, просветитељски и културолошки светионик варошице. С првим вихором надоласећих ратова, најпре балканских, а потом и Првог светског рата, ова радничка читаоница престаје са радом; тако да 1912. година представља завршетак друге ере ове читаонице, све до отварања новог поглавља у културном животу Бајине Баште.

Трећа срећа

Пустош коју је за собом оставио Први светски рат, није могла да се не осети у свим сферама живота у Србији. Наравно, услед те огромне материјалне и духовне кризе и борбе за пуко преживљавање, просветно-културне установе увек су прве на удару и њихова пропаст је неминовна. Велике снаге биле су уложене да се након рата оживи културни и просветни живот. Обласна и средња управитељства, по налогу Министарства, морала су обезбедити материјална средства за оживљавање читаоница и библиотека. С тим у вези стоји и отварање Народне библиотеке у Бајиној Башти, према решењу Министарства просвете од 18. септембра 1920. године. Иницијатори њеног обнављања били су учитељ Живојин Миловановић и свештеник Стеван Јојић, први председник. Из извештаја школског надзорника Мике Алексића Министарству просвете из 25. 07. 1921. године, налазимо следеће податке:

„Иницијативом овдашњих учитеља образована је Народна књижница и читаоница, која има око 70 књига и прима часописе: Српски књижевни гласник, Њива, Мисао. Велики број грађана и ђака служи се овом књижницом и читаоницом.“

Нешто више о овој библиотеци сазнајемо тек 14. јула 1930. године из извештаја Министарства просвете у коме се наводи да Народна књижница у Бајиној Башти има 89 редовних чланова и 2 добротвора. Према попису, број књига у фонду износио је 263 књиге; вредност намештаја 5.554 динара, у готовом новцу 1.898 динара. Ова читаоница имала је сличну улогу као и њене претходнице; дакле, поред културне и просветитељске, имала је и социјално-политичку улогу у животу варошице. У почетку свога рада, иако названа библиотека, ова, по својој намени и даље више читаоница, није имала јасне политичке и идеолошке тенденције. Чинило се да је била ослобођена од идеолошких стега, али већ након тих првих година, видимо да није успела да одржи политичку неутралност. Наравно, ту су се пре свега окупљали опозиционо оријентисани грађани и присталице КПЈ.

Не можемо са сигурношћу знати од када је ова читаоница почела да носи назив – Читаоница *Хаџи Мелентије*. По сведочењу старијих мештана, долазимо до сазнања да је то могло бити негде око 1930/31. године када се тај назив први пут јавља. Свакако да је он упућивао на борбени и ослободилачки дух народа, те прогресивна стремљења тадашње омладине која се окупљала у овој читаоници. То је био свејеврсни глас борбе и препорода дубоко надахнут победом у Великом рату и ентузијазмом нових генерација, те стога не чуди што је она у својим активностима неговала и развијала драмску, фолклорну и музичку секцију, у оквиру које је постојао и тамбурашки квинтет. Са највећим успехом и ангажовањем истицала се драмска секција која је остваривала и одређени приход наступајући и

у околним местима. Најчешће су се представе изводиле у просторијама кафана *Босна* и *Европа*. Те изведбе, поред прихода од добротвора из реда грађанства, биле су један од извора материјалне добити читаонице.

„Неговала се сценска уметност; најчешће су на позоришним сценама приказивана дела Б. Нушића, Р. Плаовића и М. Ђоковића, К. Трифковића, М. Вукићевића итд.“

Јасно је да је ова Народна књижница и читаоница наставила да има централну улогу у животу варошице са једном опште окупљачком и прогресивно-културном делатношћу.

Није сасвим разјашњено где је била смештена ова библиотека. Највероватније је то био простор у кафани Мише Ћировића, на старој пијаци, садашњем горњем тргу, на месту некадашње Робне куће.

За време Другог светског рата, ова, као и све друге читаонице и библиотеке при школама у околини, није радила. Немачка команда са седиштем у Ваљеву, наредила је да се заплене и униште све књиге сумњивог садржаја, што је довело до десетковања и онако невеликог књижног фонда. Довољно је било да аутор води порекло са овог или совјетског простора, да се дело одмах нађе на ломачи. Били су то мрачни дани за Библиотеку, која је по завршетку рата, поново започела свој живот и, овога пута, континуирани развој.

Ивана З. Кнежевић

Народна библиотека „Милош Требињац“

Вука Караџића 13

31250 Бајина Башта

Кључне речи: Бајина Башта, XIX век, читаоница, Народна библиотека „Милош Требињац“, Хаџи Мелентије, Милош Требињац

Ivana Z. Knežević

150TH ANNIVERSARY OF
BAJINA BAŠTA READING ROOM AND LIBRARY

The article reveals the history of the oldest cultural institution in Bajina Bašta, the "Miloš Trebinjac" National Library, which marked 150 years of existence, that is, the establishment of the Reading Room and Library. As part of the ceremonial celebration of this major anniversary, a publication titled 150 Years of the Bajina Bašta Reading Room and Library was presented as a tribute to the jubilee, penned by Lepasava Petković, Rada Sarić, and Ivana Knežević.